

Paweł Ogłęcki, Michał Wasilewicz

**WPŁYW POSZCZEGÓLNYCH
PARAMETRÓW HYDROMORFOLOGICZNYCH
KORYTA ŚREDNIEJ RZEKI NIZINNEJ
NA ZRÓŻNICOWANIE EKOLOGICZNE
I TAKSONOMICZNE FAUNY BEZKRĘGOWEJ
NA PRZYKŁADZIE RZEKI WKRY**

Streszczenie

W latach 2002–2005 przeprowadzono szczegółowe badania hydrologiczne i biologiczne na wybranych, charakterystycznych odcinkach środkowej Wkry, reprezentującej typ średniej wielkości rzeki Niziny Polskiej. Ustalono, że różnorodność biologiczna strefy korytowej nie jest uzależniona od samego faktu regulacji cieku, ile od obecności specyficznych, powtarzalnych mikrosiedlisk o określonych parametrach hydromorfologicznych. Przeanalizowano relacje pomiędzy typami mikrosiedlisk a występowaniem poszczególnych grup taksonomicznych bezkręgowców. Praca prezentuje wyniki tych analiz oraz rozważania na temat wpływu poszczególnych mikrosiedlisk na mozaikę ekosystemów rzecznych.

Słowa kluczowe: rzeki nizinne, mikrosiedliska, fauna bezkręgowca, różnorodność biologiczna

WSTĘP

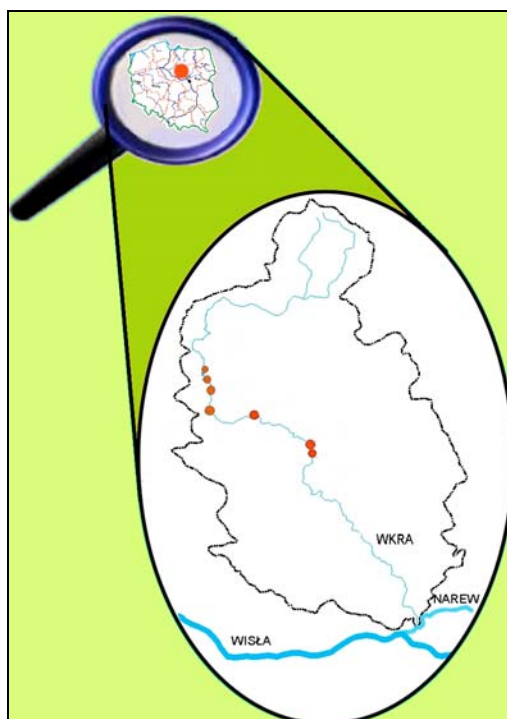
Badania przeprowadzone na środkowym odcinku Wkry przez zespół interdyscyplinarny Wydziału Inżynierii i Kształtowania Środowiska SGGW Warszawa potwierdziły spostrzeżenia Tolkampa [1980], Beisela i in. [2000] oraz Doledeca i in. [2000], iż bogactwo i różnorodność

fauny bezkręgowej koryta cieków nie są uzależnione od samego faktu regulacji (bądź nie) rzeki, lecz obecności specyficznych, powtarzalnych mikrosiedlisk. Wiadomo, że poszczególne elementy (taksony) fauny bezkręgowej mają różne znaczenie dla funkcjonowania ekosystemów rzecznych i ich stabilności. Uzależnione jest to od ich pozycji w sieci troficznej i przynależności do określonej grupy ekologicznej. Ustalenie dokładnego wpływu każdego gatunku, a nawet wyższego taksonu na biocenozę i ekosystem nie jest zwykle możliwe, tak samo jak precyzyjne wytypowanie gatunków kluczowych. Wydaje się jednak, iż pierwszym krokiem powinno być określenie preferencji środowiskowych podstawowych grup taksonomicznych organizmów rzecznych, tak by wiedzieć jaki typ mikrosiedliska ma znaczenie (i jak jest ono duże) dla konkretnych bezkręgowców, a w konsekwencji ryb i innych kręgowców. Wyniki badań ze środkowej Wkry (które są aktualnie weryfikowane na kilku innych ciekach Niżu Polskiego) umożliwiają sformułowanie pewnych wniosków na temat znaczenia poszczególnych typów mikrosiedlisk dla różnych taksonów fauny bezkręgowej i pierwotniaków, muszą jednak być traktowane jako materiał wstępny („rozpoznawczy”), wymagający dalszych prac prowadzonych w różnych ośrodkach naukowych.

OBSZAR I METODY BADAŃ

Wkra, przepływająca przez centralną i wschodnią Polskę, zaliczana jest do rzek średniej wielkości (powierzchnia zlewni 5322 km², długość całkowita 249 km). Jej zlewnia charakteryzuje się małą retencyjnością i ubogimi zasobami wodnymi.

Do badań szczegółowych, przeprowadzonych od wiosny 2001 do jesieni 2004 roku, wytypowano 7 odcinków badawczych pomiędzy 91+600 a 151+300 km od ujścia (rys. 1) – 3 zbliżone do natury i 4 uregulowane. Ich łączna długość wynosiła 20,6 km (10,3 km – zbliżone do natury i 10,3 km – uregulowane). Na każdym z badanych odcinków, w strefie koryta rzeki, wytypowano charakterystyczne mikrosiedliska o powtarzalnych parametrach hydromorfologicznych. Wyróżniono 10 typów mikrosiedlisk typowych dla odcinków uregulowanych lub nie, lecz zbliżonych do natury (oznaczonych jako N) oraz 6 typów mikrosiedlisk charakterystycznych wyłącznie dla odcinków uregulowanych (typ S). Na każdym z odcinków, w każdym sezonie badawczym (system wiosna-lato-jesień), pobrano co najmniej 6 prób w każdym z typów mikrosiedliskowych (w sumie ponad 600 prób).

Rysunek 1. Położenie obszaru badań
Figure 1. The location of study area

Odłowy fauny bezkręgowej prowadzono za pomocą siatki planktonowej, klasycznego kasarka, skrobaka dna, chwytacza Birge'a-Ekmana oraz sita bentosowego. Zebrany materiał był oznaczany makroskopowo w terenie lub mikroskopowo w laboratorium (bez utrwalania lub po utrwaleniu), przy pomocy specjalistycznych kluczy i przewodników do poszczególnych grup systematycznych. W przypadkach wątpliwych stosowano zasadę „minimalizacji błędu” i nie ryzykowano oznaczeń do gatunku (a nawet rodzaju), poprzestając na oznaczeniu taksonu zbiorczego.

WYNIKI BADAŃ

Na podstawie zebranych danych hydrometrycznych i hydrologicznych wyróżniono następujące typy mikrosiedlisk rzecznych:

– mikrosiedliska typu N: N-1 – dno równe, piaszczyste, prędkość przepływu mało zróżnicowana; N-2 – dno równe, piaszczyste,

prędkość przepływu zróżnicowana; N-3 – dno równe, piaszczysto-muliste, prędkość zmienna; N-4 – zastoisko na łuku wypukłym, dno muliste; N-5 – dno muliste, brzeg płaski, wodopój; N-6 – głębokie zakole o wstecznych prądach na łuku wypukłym; N-7 – piaszczyste wypłylenie zwężające nurt; N-8 – zwalone drzewo lub sterta gałęzi; N-9 – starorzecze; N-10 – ujście niewielkiego ciekłu lub rowu melioracyjnego,

– mikrosiedliska typu S: S-1 – jaz, płyty wzmacniające skarpe; S-2 – spiętrzenie jazu; S-3 – kamieniste dno poniżej i powyżej jazu; S-4 granica betonowych płyt i dna naturalnego poniżej i powyżej jazu; S-5 filary mostów; S-6 próg i jego bezpośrednie otoczenie. Nie stwierdzono powtarzalnego typu mikrosiedliska, występującego wyłącznie na odcinkach zbliżonych do natury, a nieobecnego na uregulowanych.

Ogółem zidentyfikowano 69 gatunków (lub wyższych taksonów możliwych do oznaczenia) bezkręgowców. Mikrosiedliska o dnie mulistym lub mulisto-piaszczystym zasiedlone były przez 62 gatunki, zaś o dnie piaszczystym przez 37 gatunków. Jedynie trzy gatunki występowały w mikrosiedliskach związanych z odcinkami uregulowanymi (typu S).

Zdecydowanie najbogatszym pod względem różnorodności bezkręgowców okazało się mikrosiedlisko typu N-6, w którym zidentyfikowano 46 gatunków. Najmniej różnorodne były mikrosiedliska N-7 (9 gatunków), S-2 (8 gatunków), S-5 (8 gatunków) i S-6 (10 gatunków). W pozostałych typach mikrosiedlisk stwierdzono od 18 do 31 gatunków.

Występowanie gąbek (*Ephydatia fluviatilis* oraz *Spongilla fragilis*) stwierdzono wyłącznie w mikrosiedliskach typu N-8 oraz S-1 i S-4. Jedyny stwierdzony stułbiopław – *Hydra attenuata* – zajmował jedynie mikrosiedliska typu S-2 i S-4. Najwięcej gatunków wirków (3) stwierdzono w mikrosiedliskach typu N-6, podczas gdy w S-3 i S-5 w ogóle nie występowali przedstawiciele tej grupy systematycznej. Skąposzczety (maksymalna liczba gatunków w mikrosiedlisku – 2) były nieobecne w mikrosiedliskach typu N-7, S-2, S-3 i S-5. Największe bogactwo pijawek (5 gatunków) charakteryzowało mikrosiedliska typu N-2, 4 gatunki stwierdzono w N-6, zaś po 3 – w N-1, N-3, N-8 i S-1. Przedstawiciele skorupiaków byli obecni we wszystkich mikrosiedliskach, przy czym najwięcej (4 gatunki) w N-10 i S-5 oraz (3 gatunki) – w N-1, N-3, N-8 i S-1.

Larwy widelnic (maksymalnie 2 gatunki) stwierdzono wyłącznie w mikrosiedliskach typu N-1, N-6 i S-1, zaś larwy ważek (maksymalnie 2 gatunków) w N-4, N-5 oraz N-6. Najwięcej gatunków chruścików

(4) zidentyfikowano w mikrosiedliskach typu N-6, zaś 3 gatunki w mikrosiedlisku N-3. Przedstawiciele tej rodziny nie występowali w ogóle w mikrosiedliskach typu N-8, N-10 oraz typu S.

Maksymalna liczba gatunków pluskwiaków w danym mikrosiedlisku wyniosła 3 (N-1, N-2, N-5, N-9; nieobecne w N-10 i S-5), zaś muchówek – 6 (w N-6; 4 gatunki w N-1, N-2 i N-9, brak muchówek w N-7, N-10, S-1, S-5 i S-6).

Ślimaki były obecne we wszystkich typach mikrosiedlisk (minimum 2 gatunki), przy czym najwięcej – 6 gatunków – stwierdzono w N-6 oraz N-9. Małży nie wykryto jedynie w mikrosiedliskach typu S-6, zaś najwięcej gatunków – po 4 – występowało w N-3 i N-4.

W faunie bezkręgowej koryta Wkry nie stwierdzono osobliwości, choć obecność kilku gatunków (np. *Hirudo medicinalis* czy *Astacus fluvaialis*) zasługuje na uwagę.

DYSKUSJA

Badania przeprowadzone w korycie Wkry pozwoliły na uzyskanie bogatego materiału porównawczego, pomocnego przy badaniach nad różnorodnością biologiczną rzek nizinnych oraz działaniach związanych z konserwacją bądź renaturyzacją cieków. Wiadomo, że poszczególne taksony (różnej rangi) mają zróżnicowane, określone znaczenie dla funkcjonowania biocenoz i ekosystemów, a w konsekwencji na stabilność układów ekologicznych nie tylko w samej rzece, ale i jej dolinie. Biologowie specjalizujący się w kwestiach biomanipulacji potrzebują jak najwięcej konkretnych danych dotyczących preferencji siedliskowych określonych gatunków, rodzajów itd., a także grup ekologicznych (takich jak zgryzaczki itp.). Materiały zgromadzone podczas badań Wkry wydają się być tu cenną pomocą.

Zdaniem autorów warto zwrócić uwagę, że żadne z powtarzalnych mikrosiedlisk nie było preferowane przez którąkolwiek z grup bezkręgowców. Bez wątplenia szczególne znaczenie dla utrzymania (lub zapewnienia) maksymalnej różnorodności biologicznej w korycie rzeki należy przypisać głębokim zakolom o wstecznych prądach na łukach wypukłych, gdzie stwierdzono najwięcej gatunków wirków, pijawek, małży i ślimaków. Niemniej jednak nawet skrajnie ubogie (8 gatunków łącznie) mikrosiedlisko typu S-5 (filary mostów) okazało się „rekordzistą” pod względem zróżnicowania skorupiaków! Warto też zwrócić uwagę, że mikrosiedliska sztuczne, związane z budowlami hydrotechnicznymi, okazały się cennymi siedliskami dla gąbek oraz

stułbi *Hydra attenuata* (której nie stwierdzono w żadnym z siedlisk zbliżonych do natury!). Nie jest intencją autorów przekonywanie kogokolwiek do głębszego sensu przyrodniczego regulacji i zabudowy rzek, niemniej warto zwrócić uwagę na pewne „pozytywy” ich obecności.

Wyniki badań na Wkrze zdecydowanie potwierdziły opinię, iż zróżnicowanie siedliskowe koryta jest kluczem do utrzymania wysokiej różnorodności przyrodniczej rzeki. Uzyskano cenny materiał do analiz i porównań. Niezbędne są jednak dalsze, szczegółowe badania nad preferencjami siedliskowymi poszczególnych taksonów bezkręgowców, od których w dużej mierze zależą choćby warunki bytowania ryb czy szybkość procesów związanych z krążeniem materii i jej fizycznym przepływem – zgodnie z koncepcją *river continuum*.

WNIOSKI

1. W korycie rzeki nizinnej można wyróżnić powtarzalne typy mikrosiedlisk o określonych parametrach hydromorfologicznych.

2. Każdy z typów mikrosiedliskowych cechuje się specyficznym składem gatunkowym fauny bezkręgowcej.

3. Najbardziej preferowanym przez bezkręgowce typem mikrosiedliskowym jest zakole o prądach wstecznych na łuku wypukłym.

4. Mikrosiedliska związane z budowlami hydrotechnicznymi mogą być wykorzystywane przez przyrodniczo cenne gatunki bezkręgowców, na przykład gąbki.

BIBLIOGRAFIA

Beisel J-N, Usseglio-Polatera P., Moreteau J-C. *The spatial heterogeneity of a river bottom: a key factor determining macroinvertebrate communities*. Hydrobiologia 422/423, Kluwert Academic Publishers, 2000, p. 163–171.

Doledec S., Olivier J.M., Statzner B. *Accurate description of the abundance of taxa and their biological traits in stream invertebrate communities: effect of taxonomic and spatial resolution*. Arch. Hydrobiol 148, Stuttgart 2000, p 25-43.

Tolkamp H. H. *Organism-substrate relationships in lowland streams*. Center for Agricultural Publishing and Documentation, Wageningen 1980.

Dr Paweł Ogłęcki
Katedra Kształtowania Środowiska
Mgr Michał Wasilewicz
Katedra Inżynierii Wodnej i Rekultywacji Środowiska
SGGW Warszawa

Recenzent: *Prof. dr hab. inż. Wojciech Bartnik*

Paweł Oglęcki, Michał Wasilewicz

**THE INFLUENCE OF HYDROMORPHOLOGICAL PARAMETERS
OF MIDDLE-SIZED LOWLAND RIVER
ON INVERTEBRATE FAUNA DIFFERENTIATION**

SUMMARY

Detailed hydrological and biological studies were carried out in 2002-2005 on chosen, typical reaches of Wkra River, representing middle-sized lowland one. The results show that the biodiversity of the riverbed does not depend on the fact of river regulation as itself, but on the presence of unique, repeatable microhabitats of peculiar hydromorphological parameters. The relationships between the microhabitat types and invertebrate taxa were analysed. The paper shows the results of those analyses and the divagations about possible connections of microhabitats, invertebrates and mosaic of river eco-systems.

Key words: lowland rivers, microhabitats, invertebrate fauna, biodiversity